

שְׁאֵרֵי הַפְּלֵטָה

מונח שמקורו מקראי, וכבר בימי מלחמת העולם השנייה השתמשו בו לתיאור שרידי העם היהודי שיוותרו באירופה שלאחר השואה. עם סיומה של המלחמה, לאחר השמדתם של כשישה מליון יהודים, כשליש מיהודי אירופה ב-1939. אחרי המלחמה יוחד השם שארית הפלטה לציבור הניצולים והפליטים היהודיים שסירבו לחדש את חייהם באירופה אכולת השואה, ובעיקר באירופה המזרחית נגועת האנטישמיות, התקבצו ברובם במחנות העקורים, התארגנו כגוף לאומי בעל תודעה ומטרה פוליטית, ודרשו להגר מאירופה, ובעיקר לעלות לארץ ישראל. במובנה זה שארית הפלטה היא מגזר שייחד את עצמו משרידי יהדות אירופה שלאחר המלחמה, וקיומה במובן זה היה מסוף המלחמה באירופה ב-1945 עד לפירוקו של הוועד המרכזי לשארית הפלטה בדצמבר 1950.

האוכלוסייה

ביום נצחון בעלות הברית על גרמניה, במאי 1945, היו באירופה כשמונה מליון עקורים, בהם כ-200,000 יהודים, שרידי מחנות הכפייה, מחנות הריכוז ומחנות ההשמדה וכן צעדות המוות. אלפים רבים מהם הגיעו ליום השחרור באפיסת כוחות מוחלטת, ומתו מחולשה, ממחלות, מהלם השחרור וגם מאכילה יתרה. אלפים יצאו לארצות מוצאם, במסגרת מבצע הֶפְטֵרִיאָצִיָה שאירגנו בעלות הברית, או יצאו אל נמלי דרום אירופה במגמה לעלות לארץ. הנותרים, כ-50,000 התרכזו במחנות שבשטחי הכיבוש בגרמניה ובאוסטריה, בעיקר בשטח הכיבוש הבריטי בצפון גרמניה, ובשטח הכיבוש האמריקני בדרומה. במהרה נתוספו אליהם פליטים יהודים רבים שבאו בזרם "הבריחה" ממזרח אירופה, בעיקר מיהודי פולין, וכן ניצולים רֶפְטֵרִיאָנְטִים ששוב הפכו פניהם מערבה, ופליטים מצ'כוסלובקיה, מהונגריה ומרומניה. בשלהי 1946 הוערך מספרם של העקורים היהודים בכ-250,000, מהם בגרמניה כ-185,000, באוסטריה כ-45,000 ובאיטליה כ-20,000. אולם, מספרי הפליטים השתנו בלי הפסק. שארית הפלטה היתה מורכבת ברובה מיוצאי מזרח אירופה, ובעיקר מיוצאי פולין, ואילו רוב הניצולים יוצאי המערב חזרו והשתקעו בארצות מוצאם. עם השחרור היתה שארית הפלטה מזוהה בלבדית עם ניצולים התופת הנאצית, שרידים בודדים בלי ילדים ובלי זקנים, ואילו בשלהי 1946 היו כשני שלישים משארית הפלטה בגדר "פליטים", שלא היו ניצולים ישירים, בחלקם רפטריאנטים מברית-המועצות, רבו היחידות המשפחתיות וגדל שיעור הילדים, הן כתוצאה מזרם ה"בריחה", והן כתוצאה מריבוי הנישואים החדשים וגידול הילודה בקרב הפליטים.

המאבק הפוליטי

מציאותה של שארית הפלטה נבעה ממניעים לאומיים ומאילוצים חיצוניים: המדינות שמעבר לים איפשרו הגירה מצומצמת ביותר לתחומיהן, ושעריה של ארץ ישראל המנדטורית היו נעולים, בגלל הגבלות ה"ספר הלבן" משנת 1939, ובגלל סירובם של שלטונות המנדט להנהיג מדיניות חדשה. תולדות המאבק לפתרון בעייתה של שארית הפלטה מזוהות אפוא עם המאבק הציוני לפתוח את שערי ארץ ישראל לעליית יהודים ולהקים בה מדינה יהודית. במאבק ההוא השתתפה שארית הפלטה באופן פעיל ומקיף, וכן השתתף בו רוב העם היהודי בעולם, ובראשו יהדות ארצות הברית. נקודות הציון העיקריות במאבק, שהיתה להן נגיעה ישירה לשארית הפלטה היו אלו:

- א. שליחותו של אָרל הָריסון, שליחו המיוחד של הנשיא טרומן, בקיץ 1945, לבדוק את מצב היהודים במחנות עקורים באיזור הכיבוש האמריקני בגרמניה. הָריסון שוכנע שהפתרון היחיד לבעייה הוא עליה לארץ ישראל, והמליץ לדרוש מן הבריטים להקצות מיד 100,000 רשיונות עלייה (פְּרִיפִיקְטִים), לפני הֶסְדֵּר כולל של בעיית ארץ ישראל. שליחותו של הריסון היתה לנקודת מפנה מכרעת, הן במצבה של שארית הפלטה והן בהיחלצותו של הנשיא טרומן למאבק לפתיחת שערי ארץ ישראל.
- ב. ביקורו של יושב ראש הנהלת הסוכנות דוד בן-גוריון במחנות בגרמניה בסוף אוקטובר 1945. הביקור חיזק וגיבש את שותפות המאבק הפוליטי, השפיע על שלטונות הכיבוש האמריקניים בהכוונת זרם "הברחה" לאיזור הכיבוש האמריקני, בקליטה במחנות שם וביצירת מוקד הלחץ הפוליטי הציוני שם;
- ג. ביקור ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לענייני ארץ ישראל בפברואר 1946 במחנות העקורים. הוועדה כרכה בחקירותיה את בעיית שארית הפלטה עם בעיית ארץ ישראל. גם היא שוכנעה שרובם המכריע של העקורים היהודים דורש לעלות לארץ ישראל והמליצה לאֶפְשֵׁר מיד ל-100,000 הפליטים מאוסטריה ומגרמניה לעלות לארץ. ואולם, המלצותיה נתקלו בהתנגדותה של בריטניה. מכאן ואילך התחיל המאבק הפוליטי בעיקרו בצינורות אחרים. שארית הפלטה התרכזת בארגון, בחינוך ובהכנה – מזה, ובהגברת ההעפלה (עֲלִיָּה ב') לארץ – מזה, וזאת למרות הקשיים ומדיניות הבריטים מאוגוסט 1946 לגרש את המעפילים למחנות קפריסין.

החיים במחנות העקורים ובמקומות הריכוז האחרים

עם השחרור נמצא רוב העקורים בשטחי הכיבוש של הבריטים בצפון גרמניה ושל האמריקנים בדרומה. הם חיו בצפיפות רבה מאחורי גדרות התיל של עשרות מחנות עבודה וריכוז לשעבר, עם עקורים לא יהודים, נתונים למשמר, ליחס משפיל ולפעמים גם להתקפות אנטישמיות. תנאי התזונה, התברואה והדיור היו ירודים למדי, אך התנאים היו שונים עד למאוד ממקום למקום. באיזור הכיבוש האמריקני ראוי לציון בית החולים במנזר סט. אוטילין

(St. Ottilien) שליד מינכן שהקימו הניצולים עצמם סמוך למועד השחרור, והמחנות הגדולים, בני 4,000-6,000 נפש, שהוקמו במיוחד בפלדפינג (Feldafing) בלנדברג

(Landsberg) ובפּרנוולד (Foehrenwald), שבהם שררו תנאים טובים יותר. באיזור הבריטי התרכז רוב הניצולים במחנה בְּרֶגֶן בְּלֶזֶן, אך היו גם רבים משני האזורים שהשתכנו בבתי מגורים ובשכונות בערים שהפקיעו שלטונות הכיבוש, וכן בבנייני מוסדות ציבור שהוסבו למשכן לפליטים. בעקבות שליחותו של ארל הריסון ויישום המלצותיו בקיץ 1945 החלו תנאי החיים באיזור האמריקני להשתפר במידה ניכרת לעומת התנאים שבאיזור הבריטי: היהודים הוכרו לקבוצה אתנית מיוחדת בעלת צרכים מיוחדים; הם רוכזו במחנות נפרדים ואוטונומיים; ליהודים הרוצים בכך הותר לצאת מן המחנות, והוחרם רכוש גרמנים כדי לספק להם דיור הולם; הורחבה אפשרות פעולתם של ארגוני הסעד היהודיים הגדולים ליד מְטָה שלטונות הצבא האמריקני הוצב "יועץ מיוחד לענייני יהודים", וכן שופרו במידה ניכרת תנאי המגורים והמחיה במחנות.

בעקבות ביקורו של בן-גוריון באוקטובר 1945 חלו עוד שיפורים, וניתנה אפשרות להמשך כניסת הפליטים לשטח האמריקני. במרוצת 1946 גדשו הגלים הגואים של הבורחים מן המזרח את שטח הכיבוש האמריקני, ובסוף אותה שנה נמצא בו רוב מניינה ורוב בניינה של שארית הפלטה. לעומת זאת נעשתה ההפרדה בין יהודים לשאינם יהודים בשטח הכיבוש של הבריטים רק לאחר זמן, הוגבל חופש הפעילות הפוליטית ובדצמבר 1945 נאסרה כניסה לשטח הכיבוש ההוא. לפיכך התרכז שם רק מיעוט משארית הפלטה.

קושי מיוחד היה טמון בשאלת תעסוקה, שלא היתה תנאי הכרחי לפרנסה, והיתה דרושה יותר לשיקום במובנים אחרים, שֶׁכֵּן את אמצעי המחיה הבסיסיים סיפקו סוכנות אונרָא ושאר ארגוני הסעד. חלק מן הבוגרים מצא תעסוקה בשירותים במחנות. אחרים הועסקו במסגרת מערכות ההכשרה המקצועית והחקלאית, ומעטים בלבד היו נכונים או מסוגלים להשתלב במשק הגרמני או האוסטרי. הסירוב לשווק תוצרת יהודית לשוק הגרמני או להשתלב בצורה כלשהי בכלכלת גרמניה היה מכשול קשה על דרך הפרודוקטיוויזציה. עם זאת היו התוצאות הפסיכולוגיות של נטל העבר, תנאי הארעיות וחוסר הוודאות באשר לעתיד, וכן פרנסת הסעד שסופקה במצרכים בני חליפין) ומצבו של המשק הגרמני לאחר המלחמה, גם קרקע פורה

לתופעות מסויימות של בְּטֻלָה ומסחר בשוק השחור, וזאת למרות מאמצי הארגונים השונים להילחם בתופעה.

ארגוני סיוע חיצוניים בקרב שארית הפלטה

מחנות העקורים היו בפיקוחם של שלטונות הצבא והטיפול בעקורים הופקד בידי אונרר"א, סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים שהוקמה כבר ב-1943, ומיולי 1947 הארגון הבין-לאומי לפליטים (איר"ו IRO). אונרר"א סיפקה את צרכי המחיה הבסיסיים, ועסקה בעיקר בתיאום ובפיקוח על סוכנויות סעד לא ממשלתיות.

הגורמים היהודיים שהיו פעילים בקרב שארית הפלטה היו רבים ומגוונים: הרבנים הצבאיים האמריקנים היו הראשונים שהגיעו אל הניצולים היהודים ויצרו את המגע הראשון ביניהם ובין העולם שמחוצה להם. חשוב במיוחד היה תפקידו של אברהם קלאוזנר, שיזם פעולה שיטתית לאיתור הניצולים על ידי פרסום כרכי רשימות ושמן "שארית הפליטה" (הכרך הראשון הופיע ביוני 1945), ושיייע בהקמת הוועד המרכזי ובהתארגנות במחנות.

ביוני 1945 הגיעה המשלחת הראשונה של חיילי ה"חטיבה היהודית הלוחמת" (החי"ל), בראשותם של אהרן חוטר ישי ויעקב ליפשיץ. היא היתה המשלחת הראשונה של היישוב שהגיעה לניצולים, לאחר שחטיבתם הוצבה בטְרוֹוִיזו שבאיטליה. הפגישה עמם, חיילים של יחידה ארץ ישראלית הנושאת סמלים לאומיים יהודיים, היתה חוויה רבת-עוצמה לניצולים. אנשי החי"ל סייעו בהעברת ניצולים ובורחים אל נמלי דרום אירופה, וכן נרתמו לארגון פעולות חינוך וסיוע במחנות.

ביוני 1945 שלח הג'וינט בראשות מנהלו יוסף שְׁוֹרְץ, את צוותיו הראשונים למחנות ובאוגוסט 1945 הוסדרה פעולתו רשמית והורחבה. הג'וינט הגדיל את תקצוב הכלכלה, תיקצב את רוב שירותי הרווחה והחינוך בשטח הכיבוש האמריקני, ונטל עליו משימות של טיפול סעד בניצולים, בכלל זה טיפול פסיכולוגי ומשפטי, וכן השתתף במימון ההגירה והעלייה. הוא פעל בשיתוף פעולה הדוק עם ארגונים ציוניים, הוועד המרכזי של שארית הפלטה וועדי המחנות. ארגון "אורט" נטל עליו הקמת רשת חינוך והכשרה מקצועית לבני נוער ומבוגרים.

היועץ המיוחד לענייני יהודים של שלטונות הצבא האמריקני מונה בעקבות דו"ח הָרִיסוֹן כדי לקיים קשר קבוע עם ריכוזי היהודים ולטפל באופן שוטף בבעיותיהם, וכדי לייעץ לשלטונות הצבא ולאונרר"א בעניין המדיניות כלפי העקורים היהודים. בתפקיד זה כיהנו אישים ידועי שם, שנבחרו בידי גוף שייצג את ארבעת הארגונים הגדולים של יהודי אמריקה: ה"ועד היהודי האמריקני", הג'וינט, ה"קונגרס היהודי העולמי" והסוכנות היהודית לארץ-ישראל. המשרה התקיימה עד סוף 1949.

באיזור הבריטי פעלה משלחת הסעד של יהודי בריטניה (Jewish Relief Unit). המשלחת הארץ-ישראלית (פלוגות הסעד) של הסוכנות היהודית, שבדצמבר 1945 הגיעו 20 ראשוני לגרמניה בראשותו של חיים הופמן (יחיל), עסקה בעיקר בפעולות חינוך ותרבות, בארגון הפעילות הפוליטית, בייעוץ ובייצוג. חבריה היו למעשה נציגים של מפלגות שונות. בקרב שארית הפלטה פעלו גם שליחי תנועות נוער ותנועות התיישבות מארץ ישראל, משלחת המורים מארץ ישראל, שהגיעה ב-1947, וארגוני סיוע, חינוך והגירה יהודיים שונים, בהם אוֹזָה, הַיֵּא"ס ו"בית יעקב".

ארגון פנימי מוסדות ותנועות

התארגנותם העצמית של ניצולי השואה היתה טבועה מראשיתה בחותם ציוני מובהק, וזאת מכמה סיבות: מנהיגיה של ההתארגנות באו מקרב מנהיגי תנועות הנוער הציוניות הציוניות ולוחמי המחתרות היהודיות בתקופת השואה ונהנו מיוקרה ומהשפעה רבה; הניצולים, ובהם אותם שלא היו בעלי עבר ציוני, מצאו בציונות את התשובה ההולמת היחידה לשאיפותיהם ולמשאלותיהם כפרטים וכעם שהיה קורבן לשואה; מרביתם של המתנגדים לציונות, ובהם אנשי ה"בונד" נמנו עם החוזרים לאצותיהם, ואילו מתנגדי הציונות מן המחנה החרדי החלו להגיע למחנות במספרים ניכרים יותר רק בשלב מאוחר יותר, וממילא על יסוד שיתוף פעולה עם ארגון "הבריחה" הציוני; ולבסוף, הפתרון הציוני נראה היה כסיכוי היחיד לממש את השאיפה שאיחדה את כול העקורים היהודים: לנטוש את אירופה העקובה מדם ולפתוח דף חדש בחיי היהודים, חיים בזכות ובעצמאות, ולא בחסד ומתוך תלות. הַעֲדָר אפשרויות להגירה, ומהלכים מדיניים נוגדים של ממשלת בריטניה, חישלו וחיזקו את ליכודה של שארית הפלטה סביב הדרישות הציוניות.

בין המגמות האחרות שאפיינו את פעילותה הארגונית של שארית הפלטה יש לציין את השאיפה לאיחוד השורות הציוניות, את המטרה לאַתֵּר קרובים וניצולים, את שאיפת הנקם והרצון לסייע בהבאתם של הפושעים הנאצים לדין, ואת התודעה ההיסטורית המפותחת שהתבטאה בפעילות הנצחה ותיעוד.

צעדים ראשוניים להקמתו של ארגון כולל של הניצולים נעשו מיד למחרת השחרור. כבר באפריל נבחר בברגן-בלזן שבאיזור הבריטי ועד זמני בראשותו של יוסף (יוס'לה) רוֹזֶנְפֵּט, ובאיזור מינכן שבשטח הכיבוש האמריקני אורגן ב-27 במאי 1945 קונצרט חגיגי לציון יום השחרור במנזר סט. אוטילין שהוסב לבית חולים.

הועד המרכזי

התארגנות הניצולים באיזור האמריקני היתה פרי יוזמה עצמית וזכתה לעזרתם הפעילה של רבנים בצבא האמריקני ושל חיילי החי"ל, במגמה לאַחַד את כל שארית הפלטה. ב-20 ביוני התכנס בפריימן-פלאקאסרְנֶה (Freimann-Flakkasserne) במינכן ה"כינוס הראשון של ציוני בווריה", ובו נתקבלה חוקת "התאחדות הניצולים באיזור הכיבוש האמריקני של בווריה". החוקה קבעה את ייצוגה של שארית הפלטה וההגנה על ענייניה כתפקידיה העיקריים של ההתאחדות, וכללה סעיף המבטיח שיתוף פעולה הדוק עם ההסתדרות הציונית, ומכאן להבא היתה חפיפה רבה בין שני הגופים. נבחרה מועצה בת 21 חברים, ובראשה היושב ראש שמואל גרינהאוס. ונשיא הכבוד הרב אברהם קלאוזנר, וכן נבחר ועד פועל מצומצם, בראשות ד"ר זלמן גרינברג. מקום מושבו של הוועד היה המוזאון הגרמני במינכן, ובו הוקמו מחלקות שונות לטיפול בבעיות שארית הפלטה. ב-25 ביולי 1945 התכנסה ועידת נציגי היהודים הניצולים בגרמניה בסט. אוטילין בהשתתפות 94 נציגים מ-46 ריכוזים באוסטריה ובגרמניה, ובכללם ברגן-בלזן שבאיזור הבריטי, במטרה להקים ארגון כולל לכול שארית הפלטה. בוועידה נכחו קצינים אמריקנים, עיתונאים וכן אליהו דובקין, ראש מחלקת העלייה בסוכנות היהודית, שהיה הנציג הרשמי הראשון של הסוכנות שהגיע אל שארית הפלטה. הנימה השלטת בוועידה היתה של ציונות אקטיוויסטית ותקיפה. נוסחו תביעות מפורשות בדבר ארגון חיי ההווה בגרמניה, ובעיקר בתחום פיתוח החינוך, ההכשרה המקצועית והחקלאית, ונוסד הוועד המרכזי לשארית הפלטה. עד מהרה הוברר חוסר האפשרות לארגון מאוחד של הניצולים באיזור האמריקני עם הניצולים שבאיזור הבריטי, והוועד המרכזי הפך לוועד המרכזי של היהודים המשוחררים בבווריה. עם זאת, מאחר שבתוך חודשים מספר גדל מספר היהודים שהתרכזו בשטח האמריקני, הפך הוועד לנציגות העיקרית של שארית הפלטה. במחצית השנייה של 1946 זכה הוועד המרכזי בהכרה מצד שלטונות האמריקנים כנציגם המוסמך של היהודים באיזור הכיבוש האמריקני, והוא חזר ונבחר בשלושה קונגרסים, בינואר 1946, בפברואר 1947 ובמרס-אפריל 1948.

באיזור הבריטי פעל הוועד הזמני שנבחר בברגן-בלזן, וכן הוקם ועד מרכזי של היהודים המשוחררים באיזור הבריטי של גרמניה ובראש שניהם עמד יוסף רוֹזֶנְפֶּט. בחירתו של הוועד חודשה בשני קונגרסים, בספטמבר 1945, בנוכחות חבר ההנהלה הציונית פרופסור זְלִיג ברוֹדְצְקִי, נציגי החי"ל ואורחים רבים, ובקיץ 1947. הוועד ייצג גם את יהודי גרמניה שבאיזור הבריטי.

וועדי מחנות הוקמו בכול מחנה ומחנה לאחר הפרדת היהודים למחנותיהם ומתן האוטונומיה במהלך קיץ 1945. אומנם, הוועדים לא נהנו מתקציבים עצמאיים אף הם זכו לתימוכין מצד הג'וינט ושליחי הסוכנות ונשאו באחריות לחיים הפנימיים במחנות, ובכלל זה הניקיון והתברואה, התרבות והחינוך, שירותי דת ועוד.

מיד בתום המלחמה נולדו והתגבשו המגמות לאיחוד התנועה הציונית בקרב הקבוצות שהתארגנו משרידי הפרטיזנים ולוחמי הגטאות במזרח אירופה, בהם חטיבת שרידי מזרח אירופה שהוקמה בבוקרשט בהנהגתו של אָבָא קוֹבֶנֶר והפ"ח (פרטיזן-חלוץ) שהקימו מנהיגי "דרור" וה"שומר הצעיר" ואחר כך כונתה פח"ח (פרטיזנים, חיילים וחלוצים).

בכינוס בלנדסברג ב-11 בדצמבר 1945 הוקמה ההסתדרות הציונית האחידה, ובצמוד אליה תנועת-נוער חלוצי מאחוד (נח"ם), אך הן לא האריכו ימים כגופים המאחדים את כול הציונים. הנאמנות התנועתית-מפלגתית, שניזונה ממורשת תנועתית באירופה המזרחית, מהקרנת הפילוג התנועתי בארץ ישראל וכן מן הצרכים הפסיכולוגיים של השרידים למצוא מסגרות חלופיות לבית ולמשפחה, גברו על מגמות האיחוד, ועד מהרה נעשו שני הגופים הללו למזוהים עם מפא"י, בצידן של תנועות מפלגתיות אחרות.

נוסף למפלגות הציוניות יש לציין את האורתודוקסים הלא-ציונים המאורגנים ב"אגודת ישראל" וב"פועלי אגודת ישראל". מספרם גדל עם הצטרפותם של פליטי הונגריה ורומניה למחנות, אך הפוליטית היתה דלה, והם היו פעילים בעיקר בתחומי החינוך, ההכשרה והעיתונות.

חינוך והכשרה

מערכת חינוך עניפה הוקמה במחנות. בקשיים רבים ביוזמת הניצולים, בעזרתם הפעילה של חיילי החי"ל ושליחי הסוכנות והיישוב, ובסיוע חומרי וארגוני מצד מוסדות הסעד השונים. היא כללה גני ילדים, בתי ספר יסודיים, שתי גימנסיות (אחת במינכן ואחת בברגן-בלזן), מוסדות חינוך של רשת החינוך החרדית "בית יעקב" (בהם בתי ספר לנערות וסמינר למורות), ישיבות אחדות, ורשת חינוך מקצועי של "אורט". בצד מערכת החינוך הפורמלית פעל החינוך המשלים בבת-ילדים ו"קיבוצים", שאורגנו בעיקר בידי תנועות הנוער הציוניות החלוציות והיו לעיתים קרובות תחליף למסגרת משפחתית. החינוך הפורמלי סבל ממחסור בהדרכה ובספרי לימוד, ומסגרות החינוך המשלים לקו בפיצול תנועת-מפלגתי. רוב מסגרות החינוך המשלים היו של מפלגות, ציוניות ובראשית 1947 היו במסגרות הללו באיזור האמריקני 16,328 חברים, ואילו באותן שהיו של "אגודת ישראל" היו 2,135 חברים. רק ב-1947 הקימו הוועד המרכזי, הסוכנות והג'וינט רשות חינוך אוטונומית.